

Ebû Yûsuf'un İbadet Konularında Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'den Farklı Görüşleri ve Nedenleri

The different views of Abû Yûsuf from the views of Abû Hanîfa and Muḥammad Ibn al-Ḥasan al-Shaibânî in the in Matters of Worship and Reasons for this

Savaş Kocabaş

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı
Sivas | Türkiye
savaskocabas@cumhuriyet.edu.tr

Assoc. Prof., Sivas Cumhuriyet University
Faculty of Theology
Department of Islamic Law
Sivas | Turkey
orcid.org/0000-0002-7975-4109

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi | 11 Ekim 2020
Kabul Tarihi | 18 Aralık 2020
Yayın Tarihi | 30 Aralık 2020

Article Types | Research Article
Received | 11 October 2020
Accepted | 18 December 2020
Published | 30 December 2020

Bu makale, 2003 yılında tamamlanan el-Mesâilu'l-letî ihtelefe fihâ eimmetü'l-Ḥanefiyyeti's-selâse] adlı doktora tezinden üretilmiştir.

This article, was produced using from the doctoral thesis completed in 2003 entitled al-Masâilu'l-latî ihtalafa fihâ aimmatü'l-Ḥanafiyyati's-salâsah (Qairo: al-Kulliyah al-Dirâsah al-İslâmiyyah w'al-'Arabiyyah, Qismu's-ş-şariâh, 2003).

Atıf | Cite as

Kocabaş, Savaş. "Ebû Yûsuf'un İbadet Konularında Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'den Farklı Görüşleri ve Nedenleri [The different views of Abû Yûsuf from the views of Abû Hanîfa and Muḥammad Ibn al-Ḥasan al-Shaibânî in the in Matters of Worship and Reasons for this]". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2020), 763-794.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.4399286>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
| This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Turkey.
<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Ebû Yûsuf'un İbadet Konularında Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'den Farklı Görüşleri ve Nedenleri

Öz: Bu çalışmada Hanefî mezhebindeki en önemli üç imâmdan biri olan Ebû Yûsuf'un hayatı ve ilmi şahsiyeti, diğer iki Hanefî imâmı Ebû Hanîfe ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den ibadet konularında ayrıldığı konular ele alınmıştır. Ebû Yûsuf Hanefî mezhebinin ikinci kurucu imâmı olduğu gibi, mezhebin müdevvini ve üçüncü imâmı olan Muhammed eş-Şeybânî'nin de hocasıdır. Dolayısıyla mezhebin kuruluşunda ve günümüze gelmesinde kilit rol oynamıştır. Ebû Yusuf'un Medine'de İmâm Mâlik'in, Ahmed b. Hanbel'in ise Bağdat'ta kendisinin derslerine katılmış olması sebebiyle de adeta mezhepler arasında köprü rolü oynamıştır. Onun fıkıh yanında hadisteki alanın büyük alimlerince de itiraf edilen otoritesinin, mezhebin itibarını artırdığı söylenebilir. Makalede Ebû Yusuf'un ibadet alanındaki diğer iki imâmdan ayrıldığı on beş konu ele alınmış, bunlardaki görüş farklılığının çoğunlukla şunlardan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır: Şer'î nasların yorumunda ihtilaf, farklı hadisler veya bir hadisin farklı rivayetleri arasında tercihte farklılık, konunun mahiyetine ilişkin görüş farklılığı ve tarafların birbirlerinden farklı kıyasları kullanmaları. Diğer mezheplerin bu ihtilaflarda nerede durduklarına bakıldığında ise genel olarak Ebû Yûsuf ile Tarafeyn'e aynı mesafede oldukları görülür.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, ibadetler, Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe, Muhammed eş-Şeybânî.

The different views of Abû Yûsuf from the views of Abû Hanîfa and Muḥammad Ibn al-Ḥasan al-Shaibânî in the in Matters of Worship and Reasons for this

Abstract: This study deals with the life and scholarly personality of Abû Yûsuf this one of the most important three imams in the doctrine and deals with his views these differing from Abû Hanîfa and Muḥammad b. el-Ḥasan al-Shaibânî these the other two imams in the in matters of worship. Abû Yûsuf is not only the second founder İmâm of the Hanafi school, but also the teacher of Muḥammad al-Shaibânî, the third important imam and the writer of the school. Therefore, Abû Yûsuf can be considered as the most important figure establishing the Ḥanafi school and moving it to the present time. Because he participated into Mâlik's lecture rings of hadish in Madina, and because Ahmad b. Hanbal participated into his lecture rings in Baghdad, Abû Yûsuf acted as a bridge between the doctrines. It can be stated that his authority in hadith field in addition to the jurisprudence recognized by the leading scholars, gained more respect for the doctriener. The article dealt with fifteen issues in which Abû Yûsuf differed from the other two imams in the field of worship. The source of the difference in these issues was mostly the following; the difference in the interpretation of the texts of the Sharia, the differenced in the preference between different ḥadîths, or different narrations of one ḥadîth, the difference in the point of view in the essence of the topic and the parties' using of different analogies (qiyās). If we look at the position of other fiqh schools on these issues; It appears that they are at the same distance from both Abû Yûsuf and the other two imâms.

Keywords: Fiqh, Worships, Abû Yûsuf, Abû Hanîfa, Muḥammad al-Shaibânî.

Giriş

İçtihat çoğunlukla zann-ı galibe dayanan bir akli faaliyettir. Dolaşısıyla kat'î olmayan konularda ihtilaf kaçınılmazdır. Hanefî mezhebinde herbiri imâm kabul edilen ve görüşleri alınan büyük imâmlar arasında Ebû Hanîfe'den (öl.150/767) sonra Ebû Yûsuf (öl.182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî (öl.189/805) gelmektedir. Bunlar arasındaki ihtilaflar mezhebe büyük bir zenginlik katmıştır. Bu çalışmada Ebû Yûsuf'un ibadetler konusunda diğer iki imâmdan ayrıldığı belli başlı konular ele alınacaktır. Her bir konuda kısaca gerekçelere ve ihtilaf sebeplerine değinilecek, diğer mezheplerin görüşlerine yer verilerek bu ihtilaftaki yerleri gösterilecektir. Daha sonra ise iki ayrı şema ışığında ihtilaf sebepleri ve mezheplerin ihtilaftaki yerleri hakkında genel değerlendirmeler yapılacaktır. Ebû Yûsuf'u ve fikhî kişiliğini tanımak için de girişte kendisinden ve fakihliğinden bahsedilecektir.

1. Ebû Yûsuf'un Hayatı, İlmî ve Mezhepteki Yeri

Adı Yakup b. İbrahim b. Habib b. Huneyys b. Sa'd, b. Habte'dir. Ebû Yûsuf onun künyesidir. Soyca ensardan olduğundan Ensari, uzun süre Kufe'de yaşadığından dolayı da Kûfî nisbesi almıştır.¹

Soyu ensardan Sa'd b. Büceyr'e (r.a.) dayanmaktadır. Sa'd Uhud savaşında yaşının küçüklüğünden dolayı Peygamber'in kabul etmediği sahabilerdendir. Daha sonra Hendek ve diğer gazvelere katılmıştır.²

İmâm, müçtehid, allâme ve muhaddis gibi lakaplarla anılan Ebû Yûsuf'un diğer lakabı Hanefî mezhebindeki konumundan dolayı "el-İmâm es-Sani/ikinci İmâm", bir diğer lakabı da "kâdikudât/kadılar kadısı, başkadı"dır.³

113/731 yılında Kufe'de fakir bir ailede doğan Ebû Yûsuf ilme genç yaşında başlamıştır. Kufe'de hadisçilerin meclislerine katılıp bu alanda iler-

¹ Hâfizuddin Muhammed b. Muhammed b.Şihab el-Kerderî el-Bezzâzî, *Menâkibu Ebî Hanîfe* (Muvaffak b. Ahmed el-Mekki'nin *Menakib*'i ile birlikte) (Haydarabad: Dairetu'l-Mearif en-Nizamiyye, 1321/1903), 118.

² Yûsuf b. Abdullah el-Kurtubi İbn Abdi'l-Berr, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, *el-İntikâ fi fedâilî's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ* (Halep: Mektebetu'l-Matbuat el-İslamiyye, 1417/1996), 330; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-ZehEbî, *Menâkibu'l-İmâm Ebî Hanîfe ve sahibeyh*, thk. Muhammed Zahid el-Kevseri-Ebu'l-Vefa el-Afgani (Haydarabad: Lecnetu l'hyai'l-Mearif en-Nu'mâniyye, ts.), 37.

³ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-ZehEbî, *Siyeru 'alâmi'n-nubelâ* (Beyrut: Müessetü'r-Risale, 1405/1985), 8/536; Ebû Sa'd Abdulkemim b. Muhammed et-Temimi es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (b.y.: Dâru'l-Cinân, 1408/1988), 10/28.

lemiş ve çok sayıda hadis ezberlemiştir. Sonra kadı İbn Ebî Leyla'nın derslerine katılıp ondan yargılama hukuku (kazâ) ve fıkıh dersleri almıştır.⁴

Bir süre sonra İmâm Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katılan Ebû Yûsuf ona hayran kalmıştır. Maddi imkansızlıkları sebebiyle derslerinden geri kalmak zorunda kaldığını öğrenen Ebû Hanîfe kendisine maddi destek vermiş, bu sayede Ebû Hanîfe'nin vefatına kadar derslerine devam etmiştir.⁵ Fakat bu arada Kufe'deki diğer derslerini de bırakmamıştır.

Ebû Hanîfe'nin vefatından bir süre sonra Bağdat'a gelen Ebû Yûsuf orada ders halkaları kurup ders vermiş, bunlara sonraki dönemin büyük alimlerinden Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Main gibi şahsiyetler de katılmıştır.⁶

Ebû Yûsuf Abbasi halifelerinden Mehdi, sonra Hadi tarafından Bağdat kadılığına, en son da Harun Reşid tarafından kâdilkudâtlık (kadılar kadısı) makamına getirilmiştir. Bu makamın ilk temsilcisi odur. Ebû Yûsuf 182/798 yılında 69 yaşında bu görevde iken vefat etmiştir.⁷

Ebû Yûsuf Ebû Hanîfe'nin ilmini verdiği dersler ve kaleme aldığı kitaplarla sonraki nesillere ilk aktaran kimsedir. Öyle ki, Ammar b. Mâlik: "Ebû Yûsuf olmasaydı ne Ebû Hanîfe'nin ne de İbn Ebi Leyla'nın adı anılmazdı. Onların ilmini yayan, görüşlerini yaygınlaştıran Ebû Yûsuf oldu" demiştir.⁸ Kitâbu'l-Harâc, Kitabu'l-Âsâr, "İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ", er-Reddu Alâ Siyeri'l-Evzâi gibi kitapları vardır. Kitapları akıcı, anlaşılır, dakik ve ifadece de güçlüdür.⁹

Ebû Yûsuf fıkıh, hadis, tefsir, meğazi gibi ilimlerde zamanının önde gelen alimlerindendi. Daha Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katılmadan önce diğer ilimleri tahsil eden Ebû Yûsuf onun meclisinin de gözdelelerinden oldu. Zehebi onun biyografisinde: "Ebû Yûsuf ilimde zirveye ulaşmıştı. Harun Reşid ona çok tazim ve hürmet ederdi" demiştir.¹⁰ Hastalığında ziyaretine gelen Ebû Hanîfe onun için: "Bu genç ölecek olursa dünyanın

⁴ Abdullah Çolak, *İslam Hukuk Tarihi ve İslam Hukukunun Kaynakları* (İstanbul: Hikmetevi Yay, 2020), 115.

⁵ Zehebî, *Menâkibu'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sahibeyh*, 39.

⁶ Ebû Hafs Ömer b. Şahin, *Târihu esmâi's-sikât*, thk. Subhi Samirrai (Kuveyt: ed-Daru's-Selefiyye, 1404/1984), 285.

⁷ Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî', *Ahbâru'l-kudât* (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 3/264; Çolak, *İslam Hukuk Tarihi*, 115.

⁸ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali b. Muhammed es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih* (Haydara-bad: Matbaatu'l-Mearifi's-Şarkıyye, 1394/1975), 92.

⁹ Muhammed Ebu Zehra, *el-İmâm Ebû Hanîfe*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1411/1991), 180, 181.

¹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 8/537.

en alimi ölmüş olacaktır” demiştir.¹¹ Öğrencisi Hilal: “Ebû Yûsuf tefsir, megazi ve Arap tarihini iyi bilirdi. Fıkıh onun ilim dallarından sadece biriydi” ifadelerini kullanmıştır.¹²

Ebû Yûsuf'un en meşhur olduğu ilimler şüphesiz fıkıh ve hadisti. Yahya b. Bermeki (öl. 190/805): Ebû Yûsuf Ebû Hanîfe'nin ilim halkasına geldiğinde en zayıf olduğu ilim fıkıhtı ve (Bağdat'a) gelip dört bir tarafı fıkıhla doldurdu” demiştir.¹³

Gerçekten de hocasının hayatında onun takdirini kazanmış, vefatından sonraki tedrisiyle ilmi daha da güçlenmiş, derinleşmiş ve olgunlaşmıştır. Daha sonra kadılar kadısı sıfatıyla yargıda görev alması, insanların problemleriyle yüzleşmesi onu ilmen daha olgun ve tecrübeli hale getirmiş, ilmin nazari boyutundan pratik sahasına inmesini sağlamıştır. Bütün bunlarla içtihat derecesine yükselmiş, fıkıhta gelmiş geçmiş en büyük alimler arasındaki yerini almıştır.¹⁴

Ebû Yûsuf hadiste de önemli yere sahiptir. Ebû Hanîfe'nin dersine katılmadan önce hadis ilminde önemli noktaya geldiğini söylemiştik. Ebû Yûsuf hadis tahsiline daha sonra da devam etmiştir.¹⁵ Bir ara Medine'ye gittiğinde İmâm Mâlik'ten de hadis almıştır.¹⁶

Bağdat'a gittiğinde de hadisteki dirayetiyle bilinen Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Main gibi büyük muhaddisler ve alimler dahi kendisinden hadis dersi almıştır. Ahmed b. Hanbel: “Önce Ebû Yûsuf'un derslerine katıldım, diğer alimlerin derslerine ise daha sonra katıldım” demiştir.¹⁷

Yahya b. Main: “Hadis ehlini sever, onlara sempati duyardı. Ondan bazı hadisler yazdık”¹⁸ yine “Ebû Yûsuf hadisçidir, sünnet ehlidir” demiştir.¹⁹ Amr en-Nakid (öl. 232/847): Hiçbir rey ehlinden hadis almam, ama Ebû Yûsuf başka; o sünnet bilgisi olan biridir”,²⁰ Nesâî: Ezberi güçlü bir alimdi, demiştir.²¹

¹¹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 10/29.

¹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 8/537.

¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 8/537.

¹⁴ Ebu Zehra, *el-İmâm Ebû Hanîfe*, 174.

¹⁵ İbn Abdî'l-Berr, *el-İntikâ*, 330.

¹⁶ Muhammed Yûsuf Mûsâ, *Ebû Hanîfe ve mezhebuhu fi'l-fikh* (Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990), 171.

¹⁷ Amr Şahin, *Târihu esmâi's-sikât*, 285.

¹⁸ Bezzâzî, *el-Menâkib*, 125.

¹⁹ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 1/293.

²⁰ Bezzâzî, *el-Menâkib*, 125.

²¹ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed İbn Hibbân et-Temimi, *es-Sikât* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1394/1975), 7/645.

Ebû Yûsuf'un bazı konularda hocası Ebû Hanîfe'den ayrılmasının sebeplerinden birinin her bir konuya dair hadisler hakkındaki farklı bilgi veya kanaatinin olması gayet mümkündür. Ahmed b. Hanbel'in onun öğrencisi olması, Hanbelîler'le Hanefîler, özelde ise Ahmed b. Hanbel ile Ebû Yûsuf'un ortak olduğu görüşlerde, Hanbelîler'in ve Ahmed b. Hanbel'in etkilenmesi ihtimalinden bahsedilebilir.

İmâm Ebû Yûsuf'un Hanefî mezhebine katkısı büyüktür. Evvela Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin sonraki nesillere aktarımında büyük katkısı vardır. Öyle ki kendi yazdığı teliflerin yanı sıra, mezhebin en büyük müdevvini İmâm Muhammed'in Ebû Hanîfe'nin görüşlerine dair kaydettiği bilgilerin çoğunun kaynağı da Ebû Yûsuf'tur. Ebû Yûsuf'un mezhebin hadiste güçlü olmasında da büyük etkisi olmuştur. Kendi ifadesine göre Ebû Hanîfe meclisinde bir görüş beyan ettiğinde Ebû Yûsuf bunu güçlendirecek hadis veya eser arayıp getirirdi ve Ebû Hanîfe de "bu sahih, bu zayıf" diye değerlendirmede bulunurdu. Ebû Hanîfe'nin önde gelen öğrencileri arasında Ebû Yûsuf gibi hadiste güçlü şahsiyetlerin bulunması mezhebe olan güveni de artırmış,²² sonraki dönemlerde hadisçilerin mezhebe olumlu bakmasında, hatta mezhebe dahil olmasında etkili olmuş olmalıdır.²³

Ebû Yûsuf'un İmâm Mâlik gibi hadis ve fıkhıta güçlü bir alimden ders alması re'ye ağırlık veren Hanefî mezhebi için aynı zamanda hadis aşısı rolü görmüştür.²⁴ Ebû Yûsuf'un başkadı olması bir yandan Hanefî mezhebinin pratik fıkhıdaki tecrübesine katkı sağlarken,²⁵ bir yandan da Ebû Yûsuf'un kadı atamalarında kendisinin ve Ebû Hanîfe'nin öğrencilerini tercih etmesi sebebiyle mezhebin doğal biçimde yayılmasına katkıda bulunmuştur.²⁶

Ahmed b. Hanbel gibi, ileride hem dört mezhepten birinin imâmı, hem de zamanının en büyük muhaddislerinden olacak bir şahsiyetin re'y ehli olarak bilinen Hanefî mezhebinin önde gelen imâmlarından biri olarak Ebû Yûsuf'tan ders almış olmasının Ahmed b. Hanbel'i bazı aşırı hadisçiliğe ve zahiriliğe karşı az da olsa törpülemiş ve Hanefî mezhebine

²² Muhammed b. Yûsuf Salihî, *Ukûdu'l-cümân fi menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*, Medine: Mektebetü'l-İman, 301; Ahmed b. Muhammed b. Ali İbn Hacer el-Heytemi el-Mekki, *el-Hayrâtu'l-hisân fi menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân* (Kahire: Matbaatu's-Seade, 1324/1907), 91.

²³ Mûsâ, *Ebû Hanîfe ve mezhebuhu fi'l-fikh*, 171.

²⁴ Mûsâ, *Ebû Hanîfe ve mezhebuhu fi'l-fikh*, 171.

²⁵ Enver Mahmud Debru, *el-Medhal li dirâseti'l-fikhi'l-İslamî* (Kahire: Daru's-Sekafeti'l-Arabiyye, 1407/1987), 169,170.

²⁶ Mûsâ, *Ebû Hanîfe*, 171.

yaklaştırmış olabilir. Nitekim Hanefîler'le Hanbelîler arasında da birbirine çok yakın görüşler vardır.

2. Ebû Yûsuf'un İbadet Konularında Diğer İki İmâmdan Farklı Görüşleri

Bu bölümde Ebû Yûsuf'un (öl. 182/798), hocası ve Hanefî mezhebi İmâmı Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ile Ebû Hanîfe'nin diğer öğrencisi Muhammed eş-Şeybânî (öl. 189/805)'den ayrıldığı ibadet alanındaki en önemli konular ele alınacaktır. Her bir konuda meselenin ittifak noktaları belirtilerek genel çerçeve çizilecek, ardından ihtilaf mahalli zikredilecektir. Daha sonra Ebû Yûsuf'un diğer alimlerden veya onların Ebû Yûsuf'tan etkilenmiş olma ihtimaline ışık tutabileceği için diğer üç mezhep ile sahabe, tabiin ve diğer fukahanın görüşlerine yer verilecektir. Sonra ihtilaf nedeni ortaya konulacak, delillere kısaca işaret edilecektir. Bu şekilde ele alınacak on beş konunun sonunda oluşan kanaatler ise çalışmanın sonuç ve değerlendirme bölümünde zikredilecektir.

Ebû Yusuf ile Muhammed eş-Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'den ayrıldıkları noktalar sanıldığından daha azdır. Zira fıkıh kitaplarında zayıf kanallarla geldiğini yansıtan “an” ve “ruviye” gibi ifadelerle ve Zahiru'r-rivâyeye muhalif olarak zikredilen görüşlerle ihtilafli konular bir hayli kalabalık gözükmektedir. Oysa zahiru'r-rivaye esastır ve o ölçü alındığında ihtilafın daha az olduğu görülecektir.

Burada en önemli görülen on beş mesele biraz ayrıntılı ele alınacaktır. Mevsilî'nin *el-Muhtâr* metni esas alarak yapılan taramada bunların dışında tespit edilen yedi ihtilafli konunun ise dipnotta sadece isimleri zikredilecektir.²⁷

²⁷ Muhtâr'ın farklı baskılarına, İhtiyar'da meselenin zayıf veya kuvvetli sigâ ile zikredilmesine göre yaptığımız araştırmaya göre diğer görüşler şunlardır:

1. Özur sahibi kimsenin abdesti Tarafeyn'e göre sadece namaz vakti çıktığında bozulurken, Ebû Yusuf'a göre girdiğinde de bozulur. Örneğin, bayram namazı için alınan abdest öğle vakti geldiğinde namazın çıkması diye bir durum bulunmadığından Tarafeyn'e göre bozulmazken Ebû Yusuf'a göre bozulur. Bk. Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî, *el-Muhtâr li'l-fetvâ*, thk. Said Bektaş (Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Daru's-Sırac, 1436/2015), 102.
2. Sabah namazında Kunut duası okuyan Şâfiî mezhebinden bir imâmın arkasında namaz kılan bir Hanefî Tarafeyn'e göre susar, Ebû Yusuf'a göre ise imâma uyup ona göre hareket eder. Bk. Mevsilî, *el-Muhtâr*, 121.
3. Tarafeyn'e göre cuma namazından sonra kılınan sünnet namaz 4 rek'attır. Ebû Yusuf ise iki rek'at daha kılınacağı görüşündedir. Bk. Mevsilî, *el-Muhtâr*, 125.
4. Tarafeyn'e göre bir yaşını doldurmamış deve, sığır ve koyun-keçi yavrularında ancak beraberlerinde anne babasından biri varsa zekat düşerken, Ebû Yusuf'a göre tek başına olduklarında da gerekir. Bk. Mevsilî, *el-Muhtâr*, 155.

2.1. Balgam Kusmak

Kusulan yiyecek, sıvı ve irinin ağız dolusu olması halinde abdesti bozacağı hususunda üç Hanefî imâmı, yani Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî hemfikirdir. Kusulanın mideden gelen balgam olması durumunda ise Ebû Yûsuf diğerlerinden farklı görüştedir. Diğerleri bunun abdesti bozmayacağını, Ebû Yûsuf ise bozacağını söylemiştir.²⁸ Balgam konusunda Ahmed b. Hanbel Hanefîler'le aynı görüştedirler. Şâfiîler ve Mâlikîlere göre kusmanın hiçbir tür ve şekli abdesti bozmaz.²⁹

Kusmanın abdesti bozacağı görüşünde olan Hanbelîler balgam konusunda Tarafeyn ile hemfikirdirler. Ahmed b. Hanbel'den gelen ve mezhepte itibar görmeyen başka bir rivayet ise bozacağı yönündedir.³⁰ Dolayısıyla Ebû Yûsuf'un bu görüşü diğer mezheplerden sadece Ahmed b. Hanbel'den yapılan ve mezhepce benimsenmeyen bir rivâyetle keşismektedir.

İhtilafın en temel nedenlerinden biri mideden gelen balgamın necis veya temiz olduğu hususundaki, yani kendisi necis olmasa da geldiği yerdeki necasetin bulaşması sebebiyle necis hale gelip gelmediği konusun-

5. Birinin evinde cahiliye dönemine ait bir mal bulunduğuunda bu ev sahibinin, yani fetih sonrası ilk sahibinin, yoksa bilinen en eski sahibinindir, Ebû Yusuf'a göre ise bulanındır. Bk. Mevsilî, *el-Muhtâr*, 162.

6. Tarafeyn'e göre zekatı veren kimse verdiği kimsenin babası veya oğlu çıktığında zekatı geçerli kabul edilirken Ebû Yusuf'a göre geçerli olmayıp zekatı ehlinde birine tekrar ödemesi gerekir. Bk. Mevsilî, *el-Muhtâr*, 164.

7. Sâ' denen ölçü birimi Tarafeyn'e göre 8 Irak ritli iken, Ebû Yusuf'a göre 5,33 Irak ritlidir. Bk. Mevsilî, *el-Muhtâr*, 165.

²⁸ Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/75; Burhânuddin Ali b. Ebûbekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (İbn Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr* şerhiyle) (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/37-47; Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslami, ts.), 1/3.

²⁹ Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Cidde: Mektebetu'l-İrşad, ts.), 2/6; Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: el-Mektebetu'l-Kahire, 1388/1968), 1/178. Kusmanın abdesti bozup bozmadığı hususunda diğer fukahadan Süfyan-ı Sevri, Evzai, İshak b. Raheveyh Hanefîler'le aynı görüştedirler. Bazı sahabe ve tabiindene nisbet edilen bu görüş Hattâbî'ye göre fukahaların çoğunluğunun görüşüdür. Rebia, Ebû Sevr ve İbn Münzir de bu görüştedir. Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1400/1980), 1/197; Kemâlüddîn İbn Hümâm es-Sivasî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 1/39-43; Şihâbüddîn Ebû Abbâs el-Karâfî, *ez-Zahîre* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.), 1/236; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir fî fikhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 1/244; Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/6; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, 1/190; Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed İbn Müflih, *el-Fürû'* (Beyrut: Alemlu'l-Kütüb, 1405/1985), 1/177.

³⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/178; Şemsüddin Ebû Ferec Abdurrahmân b. Muhammed İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir alâ metni'l-Mukni'* (Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 1403/1983), 1/190; İbn Müflih, *el-Fürû'*, 1/177.

daki ihtilafları. Ebû Yûsuf necis olduğu, diğerleri ise olmadığı görüşündedirler.

İhtilafın diğer nedeni ise kıyasların çelişmesidir. Tarafeyn tabiatlarının yakınlığı sebebiyle tükürüğe kıyası tercih ederken, Ebû Yûsuf kusulan madde olma bakımından benzerlikleri sebebiyle kusulan yiyecek, içecek ve irine kıyası tercih etmiştir.

Görüldüğü gibi Ebû Yûsuf'u diğer İmâmlardan ayıran açık bir nas veya örf vs. değil, meselenin mahiyetindeki ve konumlandırılmasındaki farklılık, kıyasların çelişmesi, dolayısıyla re'y ve bakış açısındaki farklılıktır.

2.2. Sabah Kalktığında İç Giyisinde Yaşlık Gören Kimseye Gusül Gerekir mi?

Üç Hanefî İmâmı bir erkeğin sabah kalktığında iç giyisinde bir yaşlık görmesi halinde onun meni olduğundan emin olması durumunda veya gece aynı zamanda rüya görmüş olması veya uykuya dalarken cinsel organının sert olması gibi bazı karinelerin bulunması halinde gusletmesinin vacip olduğunda hemfikirdirler. Fakat bunların dışındaki hallerde guslün gerekip gerekmediği hususunda Ebû Yûsuf, Tarafeyn'den ayrılmış, Tarafeyn vacip olduğunu söylerken o vacip olmadığını söylemiştir.³¹

Ayrıntılar göz ardı edilirse konu hakkında genel olarak Mâlikîler ve Hanbelîler Tarafeyn ile aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Şâfiîler ise yaşlık konusunu tamamen meninin kokusunun bulunup bulunmamasına bağlamışlardır.³²

Guslün gerekli olduğu görüşünde olanlar konuyla ilgili bazı fakihler tarafından zikredilen bir hadis ile ihtiyat ilkesine dayanmış, ayrıca rüya görmeme halini görme haline kıyas etmişlerdir.³³ Ebû Yûsuf ise uyku halini uyanıklık haline kıyas etmiş, ayrıca aslanan kişinin beraati esası gereği açık ve kuvvetli bir karine bulunmadıkça kişiye bir sorumluluk bulunmaması gerektiğini söylemiştir.³⁴

Dolayısıyla konu hakkındaki ihtilafın kaynağının iki husus olduğu

³¹ Fahrudin Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye el-Kübra, 1895/1313), 1/15-17; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/62.

³² Ebû Bekir b. Hüseyin el-Keşnâvî, *Eshelu'l-medarik şerhu irşâdi's-sâlik fi fikhil-İmâm Mâlik* (Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbi'l-Halebî, ts.), 1/114; Muhyiddin Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn* (Beirut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.), 1/84; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/201.

³³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 1/62; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 1/58.

³⁴ Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîl'l-Muhtâr* (Kahire: Daru ve Metabiu's-Şa'b, 1389/1969), 1/12; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/62; Sahnûn, *el-Müdevvene*, 1/31.

söylenbilir; birincisi kıyas ile istihsanın tearuzudur. Ebû Yûsuf kıyasa ve zimmetin beraati esasına tutunarak guslü vacip görmezken, Tarafeyn istihsana tutunmuş, ibadetlerde ihtiyat esasına dayanarak ve sonuç itibariyle yaşlığın meni olma ihtimali bulunduğundan guslün vacip olduğu sonucuna varmışlardır. Diğer sebep ise kıyasların tearuzudur. Tarafeyn bu meseleyi rüyasında ihtilamı hatırlama haline kıyas ederek gusle vacip derken, Ebû Yûsuf uyanıklık halinde yaşlığın bulunmasına kıyasla vacip olmadığı görüşünü benimsemiştir.

Özetle, bahsedilen hususları Ebû Hanîfe ile Muhammed eş-Şeybânî yeterli bir karine olarak görürken, Ebû Yûsuf karine olarak yeterli saymamıştır.

2.3. Toprak Dışında Yeryüzü Cinsinden Maddelerle Teyemmüm

Tarafeyn'e göre yeryüzü cinsinden olan herşeyle teyemmüm caizdir. Toprak cinsinden olması ateşle yanıp kül olan veya ateşle şekil alan ve eriyen türden olmamasıdır. Ebû Yûsuf ise toprak dışında hiçbir maddeyle teyemmümü caiz görmemektedir.³⁵ Mâlikîler genel olarak Tarafeyn'le, Şâfiîler ve Hanbelîler ise genel olarak Ebû Yûsuf ile aynı görüştedirler.³⁶

Ebû Yusuf ile Tarafeyn arasındaki ihtilaf nedenlerinden ikisi teyemmüm âyetindeki صعيد ile طيب kelimelerinin tefsirindeki ihtilaflarıdır. Tarafeyn ile Mâlikîlere göre saîd kelimesi yer, tayyib kelimesi temiz anlamına gelmektedir. Bu ise yer cinsinden temiz her maddeyle teyemmümün caiz olmasını gerektirmektedir.³⁷ Ebû Yûsuf ve beraberindekilere göre ise saîd sadece saf toprak için kullanılır. Tayyib ise bitki bitiren anlamına gelir ki o da topraktır.³⁸

İhtilafın diğer sebebi konuyla ilgili bazı hadislerde yer alan bir takım ifade farklılıklarıdır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) “yer bana mescid ve temizleyici kılındı...”³⁹, bir rivayete göre ise “..ve yer bana mescid, toprağı

³⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 1/80; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 1/39; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/128. Ebû Yusuf teyemmümün kumla da yapılacağı görüşünde iken daha sonra bu görüşünden dönmüştür. Bk. Serahsi, *el-Mebsût*, 1/108.

³⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1/248; Ebû Hüseyin Yahya b. Ebû'l-hayr el-Umrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000), 1/269; Alâüddin Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti er-râcihi mine'l-hilâf* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 1/284.

³⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 1/80, 81; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 1/39; Karâfi, *ez-Zahira*, 1/347.

³⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 1/39; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/248; Mâverdî, *el-Hâvî*, 2/288.

³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “Teyemmüm”, 1 (No. 335); Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), “Mesâcid”, 1 (No. 521).

da temizleyici kılındı” buyurmuştur.⁴⁰ İlkini esas alan birinci görüştekiler yer cinsinden her maddeyle teyemmümü caiz görürken, ikincisini esas alan Ebû Yûsuf ve beraberindekiler toprakla sınırlandırmışlardır. Bir diğer ihtilaf sebebi ise kıyasların çatışması ve bakış açısındaki farklılık sebebiyle bazı aklî delillerdeki farklılıklardır.

Sonuç olarak ihtilafın temel nedenleri nasları yorumlamadaki farklılık, hadisin farklı varyantlarını esas almaları ve kıyasların çatışmasıdır.

2.4. Bineğindeki Suyu Unutup Teyemmüm Etmek

Suyun bulunmaması kişiye teyemmüm edip onunla namaz kılma ruhsatı verir. Fakihler konuyla ilgili olarak su bulunmakla birlikte unutulmuş veya bulunmadığı sanılarak teyemmüm yapılması ve namaz kılınması halinde namazın geçerli olup olmayacağı gibi hususlara değinmişlerdir.

Mesela, suyu kendisini bilgisi dışında başkası koymuşsa suyun varlığını unutmaması mazeret sayılır; namazı geçerli olup iade etmesi gerekmez. Suyun varlığını bilmekle birlikte bittiğini sanırsa bu unutmama mazeret sayılmaz; abdest alıp namazı tekrar kılar.

Bunlar üç Hanefî İmâmı arasında ittifaklı hususlardır. Ancak suyu kendisinin koyduğunu unutarak teyemmüm edip namaz kılması, sonra da onu hatırlaması durumu hakkında Ebû Yûsuf, Tarafeyn'den ayrılmıştır. Tarafeyn bunu mazeret sayıp kazasını gerekli görmezken Ebû Yûsuf abdest alıp namazı iade etmesi gerektiği görüşündedir.⁴¹

Şâfiîler ile Hanbelîler Ebû Yûsuf ile aynı görüştedirler. Mâlikîler ise Tarafeyn ile genel olarak aynı görüştedirler; ne var ki Tarafeyn'e göre namazın eda veya kaza şeklinde mutlaka yerine getirilmesi gerekirken Malikîler'e göre edası vakit çıkması halinde kazasının yapılması gerekmez.⁴²

İhtilafın en temel sebeplerinden biri suyu bu şekilde binekte unutmama halinin “su da bulamazsanız teyemmüm edin” âyetindeki “suyun bulunmaması” kapsamında yer alıp almadığı hususundaki görüş ayrılığıdır.

⁴⁰ Müslim, “Mesâcid”, 1 (No: 522); Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Haydarabad: Dairetu'l-Mearif en-Nizamiyye, 1344/1925), 1/213.

⁴¹ Zeylâî, *Tebyînu'l-hakâik*, 1/37; İbn Abidin Muhammed Emin b. Ömer, *Haşiyetu reddi'l-muhtâr 'alâ Dürrü'l-muhtâr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992), 1/250.

⁴² Karâfî, *ez-Zehîra*, 1/361; Keşnâvî, *Eshelu'l-medârik*, 1/134; Mâverdî, *el-Hâvî*, 1/347; Umrânî, *el-Beyân*, 1/295; Muvaqqakuddin İbn Kudâme Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Kâfî fî fikhi'l-İmâm Ahmed* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1313/1982), 1/67; İbn Müflih, *el-Mubdi'*, 1/216.

Kapsadığını söyleyenlere göre namaz geçerli, kapsamadığı görüşünde olan Ebû Yûsuf'a göre ise geçersizdir.⁴³

Diğer sebep ise kıyasların çatışmasıdır. Zira bu durum bir yönüyle hastalık ve yakın bölgede su olduğunu bilmeme durumuna benzemektedir; ortak illet acziyettir. Bir yönüyle ise boynunda su testisi bulunan veya şehirde olduğu halde araştırmayan kimsenin durumuna benzemektedir; bunda da ortak illet unutulmayacak şeyi unutmak veya ihmalkârlıktır. Burada Ebû Yûsuf ikinci kıyası, diğerleri ise ilk kıyası geçerli görüp işletmişlerdir.⁴⁴

2.5. Hayız Döneminin Başında Görülen Bulanık Renkteki Akıntı

Üç Hanefî İmâmı hayız döneminin başında ve sonunda görülen kırmızı, siyah ve sarı renkli akıntılar ile sonunda görülen bulanık rengin hayız olduğunda hemfikirdirler. Fakat hayızın başında görülen bulanık rengin hayız olduğu hususunda Ebû Yûsuf diğerlerinden ayrılmaktadır. Diğer iki İmâm onu da hayız kabul ederken, Ebû Yûsuf hayız göstergesi olarak görmemiştir.⁴⁵

Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler ile birçok fakih Tarafeyn ile aynı görüştedirler.⁴⁶ Fukahanın çoğunluğu da görüşte iken, Ebû Sevr Ebû Yûsuf'la aynı görüşü paylaşmıştır.⁴⁷

İhtilafın temel sebebi hem bazı ayet ve hadislerdeki mutlak ifadelerin, hem de bazı hadislerdeki bulanık kanı tamamen saf kan gibi kabul eden rivâyetlerin, hayız başlayacağı vakit bulanık gelmesinin kanın rahimden olmadığını göstergesi kabul edip istisna edilmesi gerektiği yönündeki akli delille çatışmasıdır. Ebû Hanîfe, Muhammed eş-Şeybânî ve beraberindekiler ayet ve hadislerde geçen hayız ifadesinin saf renk dışındaki tüm renkleri kapsadığı, hepsinin kanın farklı halleri olduğu görüşünü tercih etmişlerlerdir. Ebû Yûsuf ise rahimde toplanan kanın ilk çıkışının koyu ve saf olması gerektiği, sonra onu farklı renklerin takip edebileceğini, ancak ilk gelen kanın bulanık olması halinde onun rahimden değil damardan geldiğine karine olacağını, dolayısıyla hayız sayılmaması gerektiğini söy-

⁴³ Ebû Muhammed b. Ali İbn Hazm ez-Zahiri, *el-Muhallâ şerhu'l-Mücellâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/166; Karâfi, *ez-Zehîra*, 1/361; Umrânî, *el-Beyân*, 1/295.

⁴⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/121; İbn Hümmâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/140; Karâfi, *ez-Zehîra*, 1/362.

⁴⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 1/59.

⁴⁶ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 1/50, 55; Mâverdî, *el-Hâvî*, 1/491; İbn Müflih, *el-Mubdi'*, 1/288.

⁴⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Muhtasarü ihtilâfi'l-ulemâ* (Beyrût: Dâru'l-Beşair el-İslamiyye, 1416/1995), 1/167; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1/349.

lemiştir. Bir bakıma ihtilafın bir sebebi de mevzunun mahiyetini tespit-teki farklı bakış açısıdır. Rahimden gelmiş olmasının tespiti halinde hayız olduğunda şüphe yoktur; fakat kimilerine göre bu kan rahimden gelen, bazılarına göre damardan gelen bir kandır.⁴⁸

2.6. Sabah Ezanını Vakti Girmeden Önce Okumak

Hanefî mezhebinin üç İmâmı sabah dışındaki namazlarda vaktinde önce ezan okumanın, insanları vaktin girmesi hususunda yanıltacağından dolayı caiz olmadığı hususunda hemfikirdirler. Fakat sabah namazı ezanında Ebû Yûsuf ile Tarafeyn farklı görüştedirler. Tarafeyn'e göre sabaha ezanını erken okumak caiz değildir ve vakit girdikten sonra tekrar okunması gerekir.⁴⁹ Fukahadan Süfyan-ı Sevrî de bu görüştedir.⁵⁰ Ebû Yûsuf da başta bu görüşte iken sonra bunun caiz olup iadesinin gerekmediği görüşüne kail olmuştur.⁵¹ Diğer üç mezhebin görüşü de böyledir.⁵²

İhtilaf sebeplerinden biri bu ezana ve bu ezanla yetinmeye izin veren hadisler ve seleften rivayetlerle,⁵³ ezanı erken okuyanı uyarmasını bildiren hadislerin ve seleften rivayetlerin çelişmesidir.

Diğer ihtilaf sebebi kıyas ile istihsanın çelişmesidir. Zira kıyas diğer namazlarda olduğu gibi sabah namazında da vaktinden önce ezanın caiz olmamasını ve onunla yetinilmemesini gerektirmektedir. Hadisler ve Medine ehlinin uygulaması ise buna aykırı olarak sabit olmuştur. Bunu daha kuvvetli gören Ebû Yûsuf bu ezanın cevazına ve tekrarlanmanın vacip olmadığına kail olmuştur.

Mâlikî fukahâsından Bâcî'nin Kerhî'den naklettiğine göre Ebû Yûsuf Medine'ye geldiğinde uygulamanın bu yönde olduğunu görünce bunun Peygamber (s.a.v.) zamanından beri kesintisiz devam edegelen bir uygulama olduğu kanaatine varmıştır.⁵⁴ Medine'ye daha önce gitmiş olması,

⁴⁸ Modern tıp verilerine göre aybaşı halinde görülen sıvıda kan dışında iki madde daha bulunmakta olup sıvının farklı tonlarda olması kan dışındaki bu maddelerin oranlarının farklılığından kaynaklanmaktadır. Bk. Kocabaş, Savaş. *el-Mesâilu'lleti ihtelefe fihâ eimmetu'l-hanefiyyeti's-selâse*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/2005), 179-180.

⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/134; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 1/230.

⁵⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1/425.

⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/134; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 1/230.

⁵² Ebû Velid Süleyman b. Halef el-Bâcî, *el-Müntekâ şerhu'l-Muvatta* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslami, ts.), 1/138; Umrânî, *el-Beyân*, 2/62.

⁵³ Konuyla ilgili hadisler için bk. Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1/141 vd.; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 3/159 vd.; Cemaleddin Zeylai, *Nasbu'r-râye* (Beirut, Cidde: Müessesetü'r-Reyyan, Dâru'l-Kible, 1997), 1/284 vd.; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 2/57 vd.

⁵⁴ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, 1/138.

ancak kanaatinin daha sonraki gidişlerinin birinde değişmiş olması mümkündür. Bu durumda bu ihtilafta İmâm Mâlik'in, onun içtihat esaslarından olan Medine ehli uygulamasının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

2.7. Namazda Setr-i Avretin Asgari Ölçüsü

Namazda avret mahallinin örtülmesi farzdır. Hanefî İmâmlarına göre elbiselerde bir miktar yırtık doğal olduğundan beden bir kısmının açılması namazı bozamaz. Tek bir uzvun açılması namazın bozulması için yeterlidir, fakat uzvun tamamının değil, bir kısmının açılması açılma hükmündedir. Buradaki “uzvun tamamı” hükmünde sayılan “bazısı”, Ebû Yûsuf ile diğer iki İmâm arasında ihtilaflı bir husustur.

Tarafeyn'e göre bir uzvun⁵⁵ dörtte bir ve daha fazlası çok hükmünde olup ancak dörtte biri açıldığında namaz bozulur. Ebû Yûsuf'a göre ise yarısı (veya yarıdan fazlası) çok sayılır ve namaz ancak bu miktarda açılmasıyla bozulur.⁵⁶

Şâfiîlere göre avret mahallinin az miktarda açılması dahi namazı bozar. Mâlikîlere göre ön ve arka avret mahalleri gözükmekçe namaz bozulmaz. Hanbelîler'e göre ise normalde/örfen çok sayılabilecek kadar açılma olmadıkça namaz bozulmaz.⁵⁷ Bunlardan Hanefî İmâmlarına en yakın görüş Hanbelîler'e aittir.

Hanefî İmâmları arasındaki ihtilaf nedeni fikhî bakış açısındaki, işletilmesi en uygun kaidenin hangisi olduğu hususundaki ihtilaftır. Daha açık ifadeyle akıl ve mantığın (ma'kul) kıyasla yani şer'î kurallar ve ihtiyatla çelişmesidir. Ebû Yûsuf “az olanı yok gibi sayarak çok olana tam hükmünü verme” şeklindeki aklî ve şer'î kuralı (ma'kul) esas almıştır. Ebû Hanîfe ile Muhammed eş-Şeybânî ise konunun ibadet olup onda da ihtiyat gerekmesi sebebiyle, Şari'in mesh gibi bazı hususlarda dörtte biri küll/tam sayma prensibini tercih etmiştir.⁵⁸

Görüldüğü gibi buradaki ihtilaf sebebi de şer'î deliller değil, tamamen farklı bakış açılarındaki, hangi şer'î esasın önceleneceği hususundaki ihtilaftır. Bu meselede de üç Hanefî İmâmı ile diğer üç mezhepten herbi-

⁵⁵ Uzuvar arasında büyük-küçük ayrımı yoktur. Mesela, saç, boyun, diz, karın... bunların herbiri birer uzvudur. Merginânî, *el-Hidâye*, 1/261.

⁵⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 1/175.

⁵⁷ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, 1/248; Mâverdî, *el-Hâvî*, 2/216; Merdâvî, *el-İnsâf*, 1/456.

⁵⁸ Hanefîler ile Hanbelîler arasında ihtilaf nedeni ise Hanefîler'in miktar belirleme eğilimli bakış açıları ile Hanbelîler'in bunu uygun bulmayıp “ma'rufa/örfe, normal görülene” bırakma şeklinde bakış açısı arasındaki farklılık olduğu söylenebilir.

rinin farkı görüş beyan ettiği, dolayısıyla birbirinden etkilenmedikleri görülmektedir.

2.8. İmâmın İftitah Tekbiri İçin Evla Olan Vakit

Tarafeyn İmâmın müezzin ikametinde “قد قامت الصلاة” derken iftitah tekberi getirmesinin en uygun olduğunu söylerken Ebû Yûsuf ikamet bitmesinden sonra tekbir getirmesinin en uygun olduğunu söylemiştir.

Üç mezhep İmâmı Ebû Yûsuf gibi en uygun ve müstehap olanın ikamet bittikten sonra tekbir getirmesi olduğu görüşündedirler.⁵⁹ İbrahim Nehai ile Süfyan-ı Sevrî Tarafeyn ile aynı görüşü paylaşırken,⁶⁰ ilim ehlinin çoğu Ebû Yûsuf ve üç İmâm ile aynı görüştedirler.⁶¹

Görüş ayrılığının temel sebebi konuyla ilgili hadisler arasındaki farklılıktır. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v.) müezzin “kad kameti's-salah” dediğinde kalkıp tekbir getirdiğine dair hadisler bulunduğu gibi,⁶² müezzin böyle söylerken tekbirle değil “أقامها الله وأدامها” Allah namazı yerine getirilen ibadet eylesin” demekle meşgul olup⁶³ ikamet bittikten sonra “safları düzeltin” diye uyarıda bulunduğu dair aksi yönde hadisler de⁶⁴ bulunmaktadır. Aynı şekilde sahabe arasında da farklı görüş ve uygulamalar bulunmaktadır.⁶⁵

Diğer sebep bazı akli delillerden hangisinin tercih edileceği hususudur. Bir yönüyle namaz vaktinin geldiği söylenir söylenmez ibadete koşmak, ona bir an önce başlamak güzeldir ve bu “قد قامت الصلاة” denilir denilmez tekbir getirmenin evla olmasını gerektirir. Başka bir yönüyle ise müezzinin söylediklerini dinleyip sözlerine uygun olan dua ve zikirlerle ona iştirak etmek de güzeldir, bu ise bekleyip kametten sonra tekbir getir-

⁵⁹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 1/160; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halîl* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 2/ 41; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1/274; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/233.

⁶⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1/275.

⁶¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1/274; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/233.

⁶² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/22.

⁶³ Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, thk. Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), “Salât”, 37 (No. 528); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/411.

⁶⁴ Numan b. Beşir (r.a.) Hz. Peygamber'in saflarını düzelttiğini, tekberi saflar düzeldikten sonra aldığını söylemiştir. Müslim, “Salât”, 29 (No. 437); Ebû Dâvûd, “Tefrî'u ebvâbi's-sufûf”, 1 (No. 665).

⁶⁵ Örneğin Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın namaza durmandan önce safları birilerine düzeltirdiği; İbn Mes'ud'tan (r.a.) ise acele ederek kâmet bitmeden tekbir getirdiği rivayet edilmiştir. Bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1/31.

menin daha evla olmasını gerektirir.⁶⁶ Ebû Yûsuf ikincisini, diğer Hanefî İmâmları ise birincisini tercih etmişlerdir.

Ebû Yûsuf'un Tarafeyn'den ayrılarak çoğu muhaddislerce daha sahih görülen rivayeti esas aldığı görülmektedir. Burada onun, Tarafeyn'in ulaşmadığı sahih veya amel edilebilir hadislerle ulaşmış olma ihtimali bulunmaktadır.

2.9. Cemaat İstiâze Okur mu?

Hanefî İmâmılarına göre iftitah tekbirinin ardından okunan "Sübhanek" duasından sonra Fatiha'yı okuyacak kimse, İmâm olsun münferit olsun İstiâzeyi okur. Ancak İmâma uyan kimse gizli veya açıktan okunan namazlarda, İmâmın okuması kendisinin okuması yerine geçeceğinden, Kur'an'dan bir şey okumaz. Bununla birlikte ilk rek'atta Sübhaneke'den sonra Fatiha suresini okumayacağı halde İstiâzeyi okuyup okumayacağı Ebû Yûsuf ile Tarafeyn arasında ihtilafıdır. Tarafeyn'e göre İmâma uyan kimse onu okumazken, Ebû Yûsuf'a göre okur.⁶⁷ Bazı kaynaklarda bu aynı zamanda Ebû Hanîfe'den ikinci bir rivayet olarak zikredilmiştir.⁶⁸

Temel konu, yani cemaatin kıraati ile ilgili diğer mezheplerin çok farklı görüşleri bulunmaktadır. Mâlikîlerde İstiâze ve besmele farz namazlarda mekruh, nafilelerde caizdir.⁶⁹ Bu hem cemaat hem İmâm hakkındadır. Şâfiîlere göre cemaat her halükarda kıraat yapacağından İstiâzeyi her halükarda yapar; hükmü menduptur.⁷⁰ Hanbelîler'den müstehap, mekruh ve İmâmı duyması halinde mekruh olduğu şeklinde üç rivayet vardır. Ahmed b. Hanbel'den ayrıca, "İstiâzenin kıraate tabi" olduğu şeklinde Tarafeyn'in görüşüyle paralellik arz eden bir görüş daha vardır.⁷¹ Görüldüğü gibi üç mezhepten ihtilaf noktasıyla ilgili tek görüş İstiâzeyi okuma ya tabi kılan bu rivayettir.

Burada ihtilaf sebebi Fatiha öncesi okunan İstiâzenin mahiyeti, yani kıraate mi tabi, yoksa müstakil bir dua mı olduğu hakkındaki farklı bakış

⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/39; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 1/109.

⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/13, 2/42; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 1/300; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 1/112; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/291.

⁶⁸ Şeyhîzâde (Damâd) Abdurrahmân b. Muhammed, *Mecme'u'l-enhûr fî şerhi Mülteka'l-ebhur* (İstanbul: Dersaâdet, 1327/1909), 1/95.

⁶⁹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 1/162; el-Bâcî, *el-Müntekâ*, 1/208.

⁷⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/322; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1403/1983), 1/129.

⁷¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/331; Merdâvî, *el-İnsâf*, 2/233; Mansur b. Yûnus el-Buhûtî, *Keşşafu'l-kına' 'an metni'l-iknâ'* (Beirut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1403/1983), 2/436.

açısıdır. Ebû Yûsuf'a göre müstakil, diğer iki İmâma göre ise kıraate tabiidir. Dolayısıyla ihtilafın kaynağı bir nas veya kıyas değil, meseleye bakış açısındaki, konunun mahiyetini belirlemedeki farklılıktır.

2.10. Cuma Namazını Sıhhati İçin Asgari Cemaat Sayısı

Cuma namazının sıhhati için cemaatin şart olduğu hususunda üç Hanefî İmâmı hemfikirdir. Zira bu namazın adı olan "Cum'a" cemaat anlamını içermektedir. Ayrıca bu konuda icma oluşmuştur.

Ancak namazın sıhhati için gerekli asgari cemaat sayısı hususunda görüş ayrılığı vardır. Tarafeyn bunun İmâm dışında üç, Ebû Yûsuf ise iki olduğunu söylemiştir.⁷² Muhammed eş-Şeybânî'nin Ebû Yûsuf ile aynı görüşte olduğuna dair bir rivâyet bulunsa da bu zayıftır.⁷³

İmâm Mâlik bir sayı belirlememiş, üç dört kişinin yeterli olmayıp aralarında alış veriş gerçekleşecek biçimde köy halkını oluşturacak bir kalabalık olması gerektiğini zikretmiş, mezhepte bu on iki kişi olarak belirlenmiştir.⁷⁴ Şâfiîler ve Hanbelîler'e göre ise bu kırk kişidir. Ahmed b. Hanbel'den Ebû Yûsuf gibi üç olarak belirlendiğine dair rivâyet bulunmaktadır.⁷⁵

Sayı olarak bakıldığında, diğer mezheplere Tarafeyn'in Ebû Yûsuf'tan daha yakın olduğu görülmektedir. Diğer fukahadan Leys b. Sa'd ile Şâfiîler'den Müzeni Tarafeyn ile, Ebû Sevr ve Evzai de Ebû Yûsuf ile aynı görüştedir.⁷⁶

Fakihler arasındaki ihtilafın genel nedeni konuya dair açık bir delilin bulunmaması sebebiyle uygulamadan veya bazı dilsel karinelere sonuca ulaşmaya çalışmalarıdır. Diğer mezhepler genellikle Medine'de ilk kılınan namazdaki cemaat sayısı, Cuma ayeti nazil olduğunda camiye terk etmeyip kalanların sayısı üzerinden bir sonuca gitmeye çalışmışlardır.⁷⁷

Hanefî İmâmları ise cumanın kelime anlamından yola çıkarak bazı sonuçlara varmaya çalışmışlardır. İhtilaf sebebi dil bakımından çoğulun mu, yoksa cuma kelimesindeki topluluk, toplanma ve içtima anlamları

⁷² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 1/396; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 2/161.

⁷³ Merginânî, *el-Hidâye*, 2/60.

⁷⁴ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, 1/198; Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Hattâb, *Mevâhibu'l-celîl fi Muhtasari Halîl* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 2/162; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed İliş, *Mînahu'l-Celîl şerhu Muhtasari Halîl*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1989), 1/430.

⁷⁵ Mâverdî, *el-Hâvî*, 3/16; Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/372; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/ 88; Merdâvî, *el-İnsâf*, 2/378.

⁷⁶ Mâverdî, *el-Hâvî*, 3/14, 15; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/172.

⁷⁷ Konuyla ilgili geçen muhtelif mezheplerdeki fıkıh kaynaklarına bakabilirsiniz.

rının mı esas alınacağı meselesidir. Dil bakımından cem/çoğul üç kişiyi gerektirirken, cuma/topluluk anlamının gerçekleşmesi için iki kişi yeterlidir. Tarafeyn birincisini, Ebû Yûsuf ise ikincisini esas almıştır.⁷⁸ Veya Serahsi'nin açıklamasına bakılacak olursa hepsi de dil bakımından çoğulu/cem'i esas almış, fakat ihtilaf Ebû Yûsuf'un buna İmâmî da katmasından kaynaklanmıştır.⁷⁹

2.11. Korku Namazı Hz. Peygamber Dönemine mi Mahsustur?

Korku namazı adı verilen ve korku, tehlike hallerinde cemaatin tek İmâma uyararak nöbetleşe namaz kılmaları şeklinde kılınan namaz Nisa sûresinin 102. ayetiyle meşru kılınmış, Hz. Peygamber de bu namazı savaş esnasında kıldırmıştır.⁸⁰ Bu namazın O'nun zamanında meşru olduğu hususunda tüm fakihler görüş birliği içindedirler.

Ancak Hz. Peygamber'den sonra caiz olup olmadığı hususunda Ebû Yûsuf ile diğer Tarafeyn arasında ihtilaf vardır. Tarafeyn Hz. Peygamber'den sonra da meşru olduğu görüşündedir. Ebû Yûsuf ise bu namazın Hz. Peygamber'e mahsus olup, onun vefatından sonra bunu kılmanın ve kıldırmanın caiz olmadığını söylemiştir.⁸¹ Ebû Hanîfe ile Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşü aynı zamanda diğer üç mezhebin, hatta alimlerin büyük çoğunluğunun görüşüdür.⁸²

İhtilafın sebeplerinden biri ilgili âyette yer alan *وإذا كنت فيهم* “*sen onların arasında iken*” kaydının Peygamber dışındaki devlet başkanlarını veya ordu komutanlarını âyetin hükmünden çıkarmayı mı amaçladığı, yoksa kaydın ayetin indiği andaki vakıyı ifadeden dolayı mı yer aldığı ifade eden bir kayıt mı olduğu, konunun Hz. Peygamber şahsında mı anlatıldığı hakkındaki görüş ayrılığıdır. Diğer sebep diğer namazlardan farklı bir şekilde kıyasa aykırı (sıradışı bir biçimde) meşru kılınmış olması sebebiyle ruhsatın âyette ifade edilenlerle sınırlı mı tutulacağı, yoksa hükümlerde

⁷⁸ İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/61.

⁷⁹ Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Ustûl*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/151.

⁸⁰ Bu konuda Abdullah b. Ömer, Cabir b. Abdullah gibi sahabelerden rivayetler bulunmaktadır. Örn bk. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), “Ebvâbu salâti'l-havf”, 1 (No. 942); Müslim, “Salâtu'l-müsâfirîn ve kasruha”, 57 (No. 1385).

⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/ 45; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'* 1/359.

⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl alâ (bi-şerhi) Muhtasarı Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/654; Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/289; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/130; Merdâvî, *el-İnsâf*, 2/247.

aslolanın herkes hakkında genel olması kuralı gereği bütün müslümanlara mı şamil kılınması gerektiği hususundaki farklı görüşlerdir. Cumhuriyet buradaki en güçlü dayanaklarından biri uygulamadır; zira Peygamber (s.a.v.) döneminden sonra râşid halifeler döneminde de korku namazı kılınmış ve bu konuda sahabe icması oluşmuştur.⁸³ Görüldüğü gibi bu ihtilafın kaynağı nasların yorumundaki farklılık ile bazı fıkıh kurallarından hangisinin önceleneceği hususudur.

2.12. Güneş Tutulması Durumunda Kılınan Kûsuf Namazında Kıraatin Açıkta veya Gizli Olması

Hanefî İmâmlara göre gece meydana geldiğinden dolayı Ay tutulmasında namaz yoktur, onda ferdi dua edilir. Gündüz meydana gelen Güneş tutulmasında ise cemaatle kılınan iki rekatlık Kûsuf namazı vardır. Bu kıyam, kıraat, rûku, secdesi vs. ile iki rekatlık herhangi bir namaz gibi bir namazdır.⁸⁴

Ancak bu namazda kıraatin gizli mi açıktan mı olacağı tartışmalıdır. Ebû Hanîfe ile Muhammed eş-Şeybânî gizli olacağı, Ebû Yûsuf ise açıktan olacağı görüşündedir.

Mâlikîler ile Şâfiîler Tarafeyn ile,⁸⁵ Hanbelîler ise Ebû Yûsuf ile aynı görüştedirler. Ahmed b. Hanbelî'den Tarafeyn'inki gibi bir rivâyet daha vardır.⁸⁶ Ebû Yûsuf'un görüşü fukahadan İshak, Davud ve İbn Münzir'in de görüşüdür.⁸⁷

İhtilafın sebeplerinden biri Hz. Peygamber'den (s.a.v.) konuyla ilgili nakledilen farklı rivâyetlerdir. Ebû Hanîfe ve beraberindekiler gizli okuduğuna dair rivâyetleri tercih edip diğerlerini öğretmek vb. maksatlara yorumlamışlardır. Açıkta okunan rivâyetleri tercih eden Ebû Yûsuf ve beraberindekiler ise bu rivâyetleri müsbet olduğundan, yani diğerinin "yok" dediğine "var" demesinden dolayı tercih etmişlerdir; çünkü "yok"

⁸³ Örneğin Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin İsfahan'ın fethi, Hz. Ali'nin Sıffin Savaşı ve Huzeyfe b. Yemân'ın Taberistan'ın fethi sırasında bu şekilde namaz kıldırıldıkları bilinmekte, daha başka sahâbîler tarafından bu uygulamanın sürdürüldüğüne dair rivâyetler bulunmaktadır. Mehmet Erdem, "Salâtü'l-havf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 36/22.

⁸⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, 2/84.

⁸⁵ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 1/242; el-Bâcî, *el-Müntekâ*, 1/26; Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/52; Zeyneddin b. Muhammed b. Ahmed Zekeriyya el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fi şerhi'r-Ravdi't-tâlib* (Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/287.

⁸⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/ 143; Merdâvî, *el-İnsâf*, 2/443.

⁸⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/57, 58; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/143.

diyenin bunu görmemiş, duymamış olması mümkün olduğundan “var” rivâyeti gerçeğe daha yakındır.

Diğer sebep ise farklı kıyaslara tutunulmasıdır. Gizli okunacağını söyleyenler gündüz kılınan öğle ve ikindi gibi farz namazlara, diğerleri ise cemaatsiz kılınmayan cuma ve bayram namazlarına kıyas etmişlerdir.⁸⁸ Görüldüğü gibi Ebû Yûsuf ile Tarafeyn arasındaki görüş farklılığın kaynağı farklı rivâyetler ve kıyaslardır.

2.13. Oruçlu İken Yaş veya Islak Misvakla Dışı Fırçalamak

Üç Hanefî İmâmı oruçlunun dişini günün herhangi bir saatinde kuru misvakla fırçalamasının sünnet olduğu hususunda hemfikirdir. Yaş (taze, rutubetli) veya ıslak (sulandırılmış) misvak hakkında ise Ebû Yûsuf diğerlerinden farklı görüştedir. Tarafeyn’e göre bunlar arasında hiçbir fark bulunmayıp hepsi sünnet, Ebû Yûsuf’a göre ise yaş ve ıslak misvakla fırçalamak mekruhtur.⁸⁹

Şâfiîler ile Hanbelîler’e göre zevalden sonra her türlü misvakla dış fırçalamak mekruhtur.⁹⁰ Mâlikîler’in oruçlunun misvak kullanmasındaki görüşü genel itibariyle Hanefîler gibidir. İhtilafı konuda ise ıslak misvakla mekruh değilken taze yaş misvakla fırçalamanın mekruh olduğu görüşündedirler;⁹¹ yani iki görüşün ortasında yer almaktadırlar.

Buradaki ihtilafın nedeni misvakı teşvik eden hadislerin umumu ile ihtiyat ilkesinin çatışmasıdır. Ebû Hanîfe ile Muhammed eş-Şeybânî teşvik eden hadisleri⁹² tüm hallere olduğu gibi misvakın tüm durumlarına da teşmil etmiş, Ebû Yûsuf ise ihtiyat ilkesini çalıştırmıştır.⁹³

İhtilafın diğer nedeni kıyasların çatışması, başka bir ifadeyle farklı kıyasların işletilmesidir. Tarafeyn bunu oruçlunun abdest alırken ağzına su alıp mazmaza yapmasına kıyas ederek, sünnet olan mazmazada oruçlu

⁸⁸ Bk. Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, thk. Ahmed Şakir (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1399/1979), 1/333, 334; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/76; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/418; Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire* (Kahire: el-Matbaatu'l-Hayriyye, 1322/1904), 1/96; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1414/1993), 3/394; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/144; el-Bâcî, *el-Müntekâ*, 1/327; Merdâvî, *el-İnsâf*, 2/4488; Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/52; Hattâb, *Mevâhibu'l-celîl*, 2/202.

⁸⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/367; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/106; Merginânî, *el-Hidâye*, 2/348; İbn Âbidîn, *Hâşiyetu reddi'l-muhtâr*, 2/419.

⁹⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/426; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/70, 3/18.

⁹¹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 2/75.

⁹² Bk. Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 1/140; Mübârekfûrî, Hüsamüddin Ubeydullah b. Muhammed, *Tuhfetu'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/346.

⁹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/93; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/106.

olan ile olmayan arasında bir fark bulunmadığına göre yine sünnet olan misvak kullanmada ikisi arasında fark bulunmaması gerektiğini söylemişlerdir. Ebû Yûsuf ise bunu oruçlunun ihtiyaç olmaksızın ağzına su alıp çalkalmasına veya bir yiyeceğin tadına bakmasına kıyas ederek mekruh olduğunu söylemiştir.⁹⁴ Her iki ihtilaf nedeninin aslı ise bakış açısındaki (re'y, ma'kul) farklılıktır.

2.14. Denizden Çıkarılan Mercan ve Amber Gibi Kıymetli Madenlerdeki Malî Sorumluluk

Hanefî İmâmlara göre süs eşyası halindeki mercan ve amberde zekât gerekmez. Çünkü süs eşyalarından sadece altın ve gümüşte zekât sözkonusudur. Kafirlerin definesi olarak bulunan her şeyde, ganimet kapsamında olduğundan dolayı humus⁹⁵ gerekir.

Ancak denizden maden olarak çıkarılan inci ve mercan gibi madenlerde verilmesi gereken bir hakkın bulunup bulunmadığı hususu Ebû Yûsuf ile diğer iki Hanefî İmâmı arasında ihtilafıdır. İki İmâm hiçbir şey gerekmediği, Ebû Yûsuf ise humus, yani beşte bir gerektiği görüşündedir.⁹⁶

Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler Tarafeyn gibi bir şey gerekmediği görüşündedirler. Medine ve Kufe fukahası ile alimlerin büyük çoğunluğu da aynı görüştedir.⁹⁷ Ebû Yûsuf'un görüşü ise bazı sahabe ile Hasan-ı Basrî ve Zührî gibi bazı tâbiînden nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel'den nakledilen ve bazı Hanbelîlerce tercih edilen bir görüşe göre ise onda bir zekât gerekir.⁹⁸

İhtilafın sebeplerinden biri” malda aslanan sahibine ait olup onda başkasının hakkının bulunmadığını “ifade eden naslar ve prensip ile mallarda başkalarının hakkının bulunduğu dair umumi/genel nasların çatışmasıdır .Birinci gruptakiler görüşlerini Hz .Peygamber) s.a.v (.ve sahabilerden bu malda bir şey alındığına dair bir rivayetin bulunmaması ile desteklerken ,ikinci görüş sahipleri görüşlerini sahabilerden nakledilen bazı rivayetler ve bazı kıyaslarla desteklemişlerdir⁹⁹.

⁹⁴ Baberti, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*, 2/348; İbn Âbidîn, *Hâşiyetu reddi'l-muhtâr*, 2/419.

⁹⁵ Humus; Ganimetlerden devlet bütçesine ayrılan beşte birlik paya denilir. Geniş bilgi için bk. Yunus Apaydın, “Humus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 23/365-369.

⁹⁶ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 2/322; Şâfiî, *el-Ümm*, 2/45; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/322.

⁹⁷ İbn Müflih, *el-Fürû*; 2/488; Merdâvî, *el-İnsâf*, 3/122.

⁹⁸ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah İbn Abdilberr, *el-İstizkâr* (Halep-Kahire: Dâru'l-Va'y, 1414/1993), 9/77.

⁹⁹ Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebi Şeybe, *el-Mûsânnef* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1413/1994),

İhtilafın diğer sebebi konuyla ilgili seleften nakledilen birbirinden farklı sözler, bir başka sebebi kıyasların çatışmasıdır.¹⁰⁰ Bir başka sebep ise denizler üzerinde karadaki gibi hakimiyetin sağlanma imkanının bulunup bulunmadığı düşüncesindeki farklılık, bu husustaki görüş farklılığıdır. Bunun bulunduğu düşüncesindeki Ebû Yûsuf humusun farz olduğunu, imkânsız olduğunu düşünen diğer fakihler ise farz olmadığını söylemişlerdir.¹⁰¹

2.15. Hacıların Müzdelife’de Akşam ile Yatsıyı Cem-i Te’hirle Kılmalarının Hükmü

Hanefî İmâmlarına göre genel olarak namazları cem etmek meşru değildir; her namaz kendi vaktinde eda edilmelidir. Bunun iki istisnası vardır. Biri arefe günü öğle ile ikinci namazlarını cem-i takdimle kılmaktır. Bu İmâmların ittifakıyla sünnettir. Diğerisi ise Müzdelife’de akşam ile yatsıyı cemaatle cem-i te’hir ile kılmaktır. Ancak bunun hükmü Ebû Yûsuf ile Tarafeyn arasında ihtilafıdır.

Ebû Yûsuf’a göre bu sünnettir. Tarafeyn’e göre ise vaciptir. Bir kimse Müzdelife’ye fecirden önce yetişemeyecek durumda olduğunda namazı zorunlu olarak yolda kılar. Fakat Müzdelife’ye fecr vaktinde ulaştığı takdirde, yolda kılmış olsa bile onları kaza etmesi gerekir.¹⁰²

Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler Ebû Yûsuf ile aynı görüştedirler.¹⁰³ Bazı Mâlikî kaynaklarında Tarafeyn gibi bunun vacip olup iadesinin gerektiğine dair bir görüş daha bulunmaktadır.¹⁰⁴

Buradaki ihtilafın nedenlerinden biri bu cem’in mahiyeti ve teşri hikmeti hakkındaki ihtilafıdır. Bunun haccın nüsüklerinden olduğunu söyleyenler vacip, yolculuk meşakkatini hafifletmek ve kolaylık sağlamak

3/35; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl* (Kahire: Mektebetu’l-Kulliyâtî’l-Ezheriyye-Dâru’l-Fikr, 1401/1981), 318, 319; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 4/237; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 9/78,79; Mâverdî, *el-Hâvî*, 4/288; İbn Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 2/241.

¹⁰⁰ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Mûsannef*, 3/35; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 4/237; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 9/78,79; Mâverdî, *el-Hâvî*, 4/288; İbn Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 2/241; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 318, 319.

¹⁰¹ Buhûfî, *Keşşâfu’l-kınâ*, 2/225; Mustafa b. Sa’d b. Abdur er-Ruheybânî, *Metâlibu ulî’n-nuhâ fi şerhi Gâyeti’l-müntehâ* (Beyrut: el-Mektebu’l-İslami, 1415/1994), 2/80; Mâverdî, *el-Hâvî*, 4/288; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/212; Kâsânî, *Bedâ’u’s-sanâi*, 2/68; Zeylaî, *Tebyînu’l-hakâik*, 2/291.

¹⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, 4/61; Kâsânî, *Bedâ’u’s-sanâi*, 2/156; İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 2/366; İbn Âbidîn, *Hâşiyetu reddi’l-muhtâr*, 2/510.

¹⁰³ Bâcî, *el-Müntekâ*, 3/39; Ensârî, *Esne’l-metâlib*, 1/487; Hattâb, *Mevâhibu’l-celîl*, 3/125; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/262; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/214; Buhûfî, *Keşşâfu’l-kınâ*, 2/496.

¹⁰⁴ Bk. Sahnûn, *el-Müdevvene*, 1/432.

maksadıyla konulduğunu söyleyenler ise sünnet olduğunu söylemişlerdir. Tarafeyn nüsük olduğu görüşüne Arafat'tan indikten sonra Allah'ı zikretmeyi emreden âyet ile Peygamber'den (s.a.v.) ve bazı sahabilerden gelen rivâyetleri delil göstermiştir.¹⁰⁵

Diğer sebep kıyasların tearuzudur. Tarafeyn Müzdelife'ye varmadan tek başına kılınan namazı vaktinden önce veya evde tek başına kılınan namaza kıyas ederken, diğerleri vaktinde kılınan namaza kıyas etmişlerdir. Bu kıyasların kaynağı ise yatsı sonrası vaktin ve Müzdelife'nin bu namazların vacip zaman ve mekanları olmadığı hususundaki tarafların farklı görüşleridir.¹⁰⁶

3. Bu Meselelerdeki İhtilaf Sebepleri

Bu çalışmada ele alınan on beş konudaki ihtilafın sebepleri aşağıdaki şemada daha net görülebilecektir. Büyük harfle yazılanlar Ebû Yûsuf'un tercihini göstermektedir. X işareti ise çelişki anlamında kullanılmıştır.

		Nasların yorumu	Farklı hadisler veya farklı rivayetler	Nas-Akli delil veya Kıyas-İstihsan çatışması	Salt İctihat, Mahiyeti belirleme, Bakış açısı farklılığı (özetle Re'y)
1	Balgam				"Necis olup olmadığı" hakkında
2	Uykudan uyanınca elbisede yaşlık görmek			Kıyas (beraet-i asliyye) X İstihsan (ihtiyat)	
3	Toprak dışında maddeyle teyemmüm	Âyetteki "said" ve "tayyib" in tefsiri			
4	Bineğindeki suyu unutup teyemmüm etmek	"Su da bulamaz iseniz" ayeti kapsamında mıdır?			Esasen; Acziyet sayılıp sayılmayacağı

¹⁰⁵ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 4/61; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/481; Bâbertî, *el-İnâye*, 2/481; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/214.

¹⁰⁶ Bk. Cessâs, *Ahkamu'l-Kur'an*, 1/428; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/61; Alaüddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Bezdevî* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.), 2/305; Zeylaî, *Tebyinu'l-hakâik*, 2/68; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/481; Baberti, *el-İnâye*, 2/481; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/214; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, 2/496.

5	Hayız başında görülen bulanık renk			Kıyas X İstihsan/Re'y	
6	Vaktinden önce okunan sabah ezanı		Hadis X Hadis ve Medine Uygulaması		
7	Namazda Setr-i Avrette Asgari Ölçü			KIYAS X İstihsan (ibadette ihtiyat)	
8	İmâmın Ne Zaman İftitah Tekbiri Alması Evladır?		Hadis-HADİS		
9	Cemaat İstiâze okur mu?				Kıraate tabi olup olmadığı
10	Cuma Namazını Sıhhatı İçin Asgari Cemaat Sayısı				Cumanın şartlarından olan “cemaat”te dilsel cem (çoğul) mu, “bir araya gelme” (cum’a) anlamı mı esastır?
11	Korku Namazı	Ayetteki “sen onların arasında iken” kaydı			
12	Güneş Tutulmasında Kıraat Gizli mi Açıktan mı Yapılır?		Rivâyetlerin çelişmesi (nefyeden X Müsbit)		
13	Oruçlu İken Yaş veya Islak Misvakla Dişi Fırçalamak			Kıyas (hadisle sabit) X İstihsan (ihtiyat)	
14	Denizden Çıkarılan Mercan ve Amber Gibi Kıymetli Madenlerde Ne Gerekir?				Denizde hakimiyetin bulunup bulunmayacağı
15	Müzdelife’de Akşam ile Yatsıyı Cem	Esasen; Naslardan dolaylı çıkarım			Ayrıca; Nüsük mü yoksa ruhsat mı olduğu

Bu meselelerde ihtilafın temel veya birinci dereceden kaynağının ve sebebinin;

a) Üçü (3, 11, 15) nasların yorumundaki farklılıktan,

b) Üçü (6, 8, 12) muhtelif hadisler veya farklı rivâyetler arasında tercihten,

c) İki (2, 7) kıyas ile istihsanın çatışmasından,

d) İki (5, 13) hadisle ihtiyatın, bir bakıma “hadisle sabit olan kıyas” ile ihtiyat sebebiyle istihsanın çatışmasından kaynaklandığı,

e) Beş konuda (1, 4, 9, 10, 14) ise salt bakış açısı, konunun mahiyetini tespit ve tercih edilecek kıyastaki ihtilaftan kaynaklandığı görülmektedir.

İkinci veya tali derecede etkisi olan sebepler bakımından ise “kıyasların çatışması”nın, re’y ve içtihadın çoğu konularda etkisinin bulunduğu söylenebilir.

4. Ele Alınan Meselelerdeki İhtilafta Diğer Mezheplerin Konumu

Bu çalışmada ele alınan on beş ihtilaflı meselede mezheplerin konumu, Hanefi İmâmlarından hangisiyle aynı veya yakın oldukları aşağıdaki şemada derli toplu görülebilecektir.

Not: Mezheplerdeki muteber görüşler esas alınmıştır. Fayda mülahaza edilen durumlarda diğer rivâyetlere de işaret edilmiştir.

Not: Görüşler kesîşe de konuyu tamamen farklı düzlemde ele alan görüşlere yer verilmemiştir (Şâfiîler’in cemaatin İstiâze okuyacağı yönündeki görüşü gibi. Çünkü ihtilaflı konu Fatîha okumayacak kimsenin okumasıdır, Şâfiîler’de ise cemaat onu okur).

		TARAFEYN’İN GÖRÜŞÜ	TARAFEYN’LE AYNI GÖRÜŞTEKİLER	EBÛ YÛSUF’UN GÖRÜŞÜ	EBÛ YÛSUF’LA AYNI GÖRÜŞTEKİLER
1	Balgam abdesti bozar mı?	Bozmaz		Bozar	Ahmed b. Hanbel’den bir rivâyet
2	Uyandığında elbisede yaşlık görmek gusül gerektirir mi?	Gerekir	Hanbelîler Mâlikîler	Gerekmez	
3	Toprak dışında maddeyle teyemmüm	Caiz	Mâlikîler	Caiz değil	Şâfiîler Hanbelîler
4	Bineğindeki suyu unutup teyemmüm etmek	Geçerli	Mâlikîler	Geçersiz	Şâfiîler Hanbelîler

5	Hayız dönemi gelirken başta görülen bulanık renk	Hayızdır	3 Mezhep, Hatta Cumhur	Değildir	Ebû sevr
6	Sabah vaktinden önce okunan ezan	Geçersizdir, iadesi gerekir		Geçerlidir	3 Mezhep
7	Namazdaki Setr-i Avrette Asgari Ölçü	Dörtte birden fazlası		Yarı ve fazlası	
8	İmâmın Ne Zaman İftitah Tekbiri Alması Evladır?	Müezzin “Kad kadmetissalah” derken		Kamet bitince	3 Mezhep, Hatta Cumhur
9	Cemaat Kur'an okumaz; fakat fatihaya başlarken İstiâze okur mu?	Okumaz		Okur	İbn Hanbel'den bir rivâyet: İstiâze kıraate tabidir.
10	Cuma Namazını Sıhhati İçin Asgari Cemaat Sayısı	3 Mezhep	Ahmed b. Hanbel'den bir rivâyet		
11	Peygamber'in Vefatından Sonra Korku Namazı	Kılınır	3 Mezhep, Hatta Cumhur	Kılınmaz; Peygambere hastır.	
12	Güneş Tutulması Namazında Kıraat Gizli mi Açıkta mı Yapılır?	Gizli	Şâfiîler Mâlikîler	Açıktan	Hanbelîler
13	Oruçlu İken Taze/Yaş veya Islak Misvakla Dişi Fırçalamak	Kerahetsiz caizdir		Mekruhtur	Şâfiîler, Hanbelîler:
14	Denizden Çıkarılan Mercan ve Amber Gibi Kıymetli Madenlerde Ne Gerekir?	Gerekmez	3 Mezhep, Hatta cumhur	Gerekir	Basri, Zühri
15	Hacıların Müzdelife'de Akşam ile Yatsıyı Cem-i tehirle edası.	Vaciptir		Vacip değildir	3 Mezhep

Geniş çerçeveden bakıldığında mezheplerin Ebû Yûsuf ve Tarafeyn'le aynı fikirde olduğu konuların istatistiki özetle şöyle okunabilir:

a) “Üç mezhep birlikte” Ebû Yûsuf'la üç (araştırmamızda 6, 8 ve 15. konular), Tarafeyn'le üç konuda (5,11,14),

b)“Şâfiîler ve Hanbelîler” (ikisi birlikte) Ebû Yûsuf'la üç (3, 4, 13), Tarafeyn'le bir konuda (4),

c) “Mâlikîler ve Şâfiîler” Tarafeyn'le bir konuda (12),

d) Mâlikîler Tarafeyn'le üç konuda (2,3,4),

e) Hanbelîler Ebû Yûsuf'la bir (12), Tarafeyn'le bir (2) konuda aynı görüştedirler.

Diğer herhangi bir mezheple kesişme bakımından ele alınacak olursa; toplam sayı tamamen eşittir; hem Ebû Yûsuf hem Tarafeyn sekizer konuda mezheplerden herhangi bir mezheple kesişmektedir. Ancak dikkat çeken husus “Şâfiîler ve Hanbelîler” kategorisinde Tarafeyn'in sadece bir Ebû Yûsuf'un üç (yani Ebû Yûsuf'un iki daha fazla); Mâlikîler kategorisinde ise Ebû Yûsuf'un hiçbir konuda, Tarafeyn'in ise üç konuda yer almamasıdır. Yani, ele aldığımız meselelerde Ebû Yûsuf Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e Tarafeyn Mâlikîler'e daha yakındır.

Sonuç

Çalışmamızda yer alan bilgiler ışığında şu değerlendirmelerde bulunabiliriz:

1. Ebû Yûsuf Hanefî mezhebinin ikinci kurucu İmâmı olduğu gibi, aynı zamanda mezhebin müdevvini ve üçüncü İmâmı olan Muhammed eş-Şeybânî'nin de hocasıdır. Dolayısıyla mezhebin kuruluşunda en kilit noktadaki şahsiyet olduğunu söyleyebiliriz. Onun gayretleri olmasaydı şimdi böylesine zengin bir mezhepten bahsedemeyecektik.

2. Ebû Yûsuf başta fıkıh ve hadis olmak üzere birçok ilim dalında büyük otorite sahibidir. Mezhepteki konumu, “İmâm” ve “ikinci İmâm” lakabıyla anılması, daha sonra başkadılığa seçilmiş olması kendisinin fıkıhtaki otoritesinin göstergelerindedir. Hadisteki otoritesini de hadis alanında önde gelen alimlerin kendisi hakkındaki büyük övgülerinden ve tevsiklerinden anlamak mümkündür.

3. Hadisteki önemli konumu mezhebin elini güçlendirmiş, muhtemelen mezhebi halkın ve ilim ehlinin gözünde daha muteber yapmış, belki de Tahâvî gibi birçok muhaddisin mezhebe girmesinin sebeplerinden biri olmuştur.

4. Dört sünni mezhepten ikisinin İmâmının onunla öğrenci-talebe ilişkisinin bulunması, fakihler ve mezheplerin birbirinden uzak olmadıklarının en güzel örneklerinden birini teşkil eder. Zira İmâm Mâlik'ten hadis almış, Ahmed b. Hanbel onun Bağdat'taki ders halkalarına katılmıştır. Bu durum kendisinin mezhepler arasında -belli oranda- köprü rolüne de işaret etmektedir.

5. Bir önceki maddedeki husus Ehl-i Re'y ile Ehl-i Hadis arasında kes-

kin çizgilerin bulunduğu gibi bir algıyı da yanlışlamaktadır. Zira bu algıya göre bu İmâmların birbirlerinden ders almaya dahi tahammül edememeleri, birbirlerinden övgüyle asla bahsetmemelerini gerektirir. Ebû Yûsuf ise Hanefî mezhebinin İmâmlarından biri olarak, bu tasnife göre Ehl-i Re'y'dir.

5. Ebû Yûsuf ile iki mezhep İmâmı arasındaki yukarıdaki ilişkiye rağmen ele alınan örneklerde Ebû Yûsuf'un onlara yakınlığı görülmemiş, bilakis diğer iki Hanefî İmâmının onlara daha yakın olduğu görülmüştür. Genel bir kanaate ve sağlıklı bir sonuca, buradaki gibi sınırlı değil çok geniş bir araştırma sonucu ulaşılabilir.

6. Ebû Yûsuf korku namazındaki gibi hiçbir mezheple kesişemeyen ve az sayıda fakih tarafından benimsenen, nispeten şaz kaldığı görüşleri de bulunmaktadır.

7. Ebû Yûsuf ile diğer iki İmâm arasındaki ihtilaf sebeplerine bakıldığında bakış açısı ve re'ydeki farklılığın, farklı kıyasları tercihin hemen her meselede bulunduğu görülmektedir. İhtilafın birinci dereceden kaynaklarına gelince; altısı nasların yorumunda farklılık veya naslar arasındaki tercih, dördü kıyas-istihsan çatışması, beşi re'y kaynaklıdır.

8. Bu meselelerden ihtilafa usuldeki farklılığın neden olduğu bir mesele yoktur. Fakat sabah ezanının geceden okunmasına cevaz vermezken Medine'ye gittiğinde oradaki uygulamayı görünce bundan döndüğüne dair rivâyet sahih ise Ebû Yûsuf'un Medine uygulamasına İmâm Mâlik kadar olmasa da rivâyetler arasında tercihte destekleyici delil değeri atfettiği söylenebilir.

9. Ele aldığımız konular ibadetler hakkında olduğundan, doğal olarak, genel ihtilaf sebepleri arasında zikredilen "gelenek ve göreneklerdeki farklılık" burada sözkonusu olmamıştır. Onun tespiti diğer alanlarda yapılacak çalışmalara bağlıdır.

Kaynakça

- Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. 12 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1400/1980.
- Babertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Şerhu'l-Înâye 'ale'l-Hidâye* (Fethu'l-kadîr ile birlikte). 10 Cilt. Kahire: Bulak, 1316/1899.
- Bâcî, Ebû Velid Süleyman b. Halef. *el-Müntekâ şerhu'l-Muvatta'*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslami, 1332/1914.

- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübra*. 10 Cilt. Haydarabad: Dairetu'l-Mearif en-Nizamiyye, 1344/1925.
- Bezzâzî, Hâfızuddin Muhammed b. Muhammed b. Şihab el-Kerderî. *Menâkibu Ebî Hanîfe* (Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî'nin *Menakibi*'i ile birlikte). Haydarabad: Dairetu'l-Mearifi'n-Nizamiyye, 1321/1903.
- Buhârî, Alaüddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr 'alâ Usûli'l-Bezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Buhûtî, Mansur b. Yûnus. *Keşşâfu'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Alemi'l-Kütüb, 1403/1983.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Muhtasarı ihtilâfi'l-'ulemâ*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Beşair el-İslamiyye, 1416/1995.
- Çolak, Abdullah. *İslam Hukuk Tarihi ve İslam Hukukunun Kaynakları*. İstanbul: Hikmetevi Yay, 2020.
- Debru, Enver Mahmud. *el-Medhal li dirâseti'l-fikhi'l-İslâmî*. Kahire: Daru's-Sekâfeti'l-'Arabiyye, 2. Basım, 1407/1987.
- Ebû Zehra, Muhammed. *el-İmâm Ebû Hanîfe*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1412/1991.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. *es-Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl*. Kahire: Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye-Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Erdem, Mehmet. "Salâtü'l-Havf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/21-23. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Haddâdî, Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed el-Abbâdî. *el-Cevheretü'n-neyyire*. 2 Cilt. Kahire: el-Matbaatu'l-Hayriyye, 1322/1904.
- Hattâb, Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *Mevâhibu'l-celîl fi muhtasari Halîl*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 3. Baskı, 1413/1992.
- Heytemi, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Mekki. *el-Hayrâtu'l-hisân fi menâkibi'l-İmâm el-A'zâm Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*. Kahire: Matbaatu's-Seade, 1324/1906.
- Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî. *Şerhu Muhtasarı Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- İbn Abdi'l-Berr, Yûsuf b. Abdullah el-Kurtubi. *el-İntikâ fi fedâili'l-ş-şelâseti'l-eimmeti'l-fukahâ*. thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Halep: Mektebetu'l-Matbuat el-İslamiyye, 1417/1996.

- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah. *el-İstizkâr*. 30 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'y, 1414/1993.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer. *Hâşiyetu reddi>l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrût: Dâru>l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1413/1992.
- İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1994.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali ez-Zahiri. *el-Muhallâ şerhu'l-Mücellâ*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1395/1975.
- İbn Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivasî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Kâfi fi fikhil-İmâm Ahmed*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1403/1982.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed. *el-Muğni*. 10 Cilt. Kahire: el-Mektebetu'l-Kahire, 1388/1968.
- İbn Kudâme, Şemsüddin Ebû Ferec Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed b. el-Makdisî. *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ metni'l-Mukni'*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1404/1983.
- İbn Müflih, Burhâneddin Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-Makdisî. *el-Mubdi' fi şerhi'l-Mukni'*. 8 Cilt. Dimeşk: el-Mektebû'l-İslami, 1394/1974.
- İbn Müflih, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Müflih. *el-Fürû'*. 3 Cilt. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1406/1985.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 8 Cilt. Dâru'l-Kitabi'l-İslami, ts.
- Karâfi, Şihâbuddîn Ebû Abbâs Ahmed b. İdris. *ez-Zahîre*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415/1994.
- Kâsânî, Alaüddin Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1407/1986.
- Keşnâvî, Ebû Bekir b. Hüseyin. *Eshelu'l-medârik şerhu irşâdi's-sâlik fi fikhil-İmâm Mâlik*. Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbi'l-Halebî, ts.
- Kocabaş, Savaş. *el-Mesâilu'lletî ihtelefe fihâ eimmetu'l-Hanefiyyeti's-selâse*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Hâvî el-kebîr fi fikhil mezhebi el-İmâm eş-Şâfiî*. 22 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1994.
- Merdâvî, Alâüddin Ali b. Süleyman. *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf*. 12 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâu't-Turâs el-Arabî, 2. Basım, ts.

- Merginânî, Burhânuddin Ali b. Ebûbekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (İbn Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr* şerhiyle). 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fıkr, ts.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Daru ve Metabiu'ş-Şa'b, 1389/1969.
- Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî. *el-Muhtâr li'l-fetvâ*. thk. Said Bektaş. Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye -Dâru's-Sirac, 1436/2015.
- Mevvâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf. *et-Tâc ve'l-iklîl 'alâ (bi-şerhi) Muhtasarı Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Musa, Muhammed Yûsuf. *Ebû Hanîfe ve mezhebûhu fi'l-fıkh*. Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1989.
- Mübârekfûrî, Hüsameddin Ubeydullah b. Muhammed. *Tuhfetu'l-Ahvezî bi-şerhi Câmîi't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmîu's-sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-'Arabi, ts.
- Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. 23 Cilt. Cidde: Mektebetu'l-İrşad, ts.
- Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravdatu't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, ts.
- Ömer b. Şahin, Ebû Hafis, *Târihu esmâi's-sikât*. thk. Subhi Samirrai. Kuveyt: ed-Daru's-Selefiyye, 1404/1984.
- Ruheybânî, Mustafa b. Sa'd b. Abduh. *Metâlibu uli'n-nuhâ*. 6 Cilt. Beyrut: el-Mektebû'l-İslami, 1414/1994.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Sâlihî, Şemseddin Muhammed b. Yûsuf. *'Ukûdu'l-cumân fi menâkibi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*. Medine: Mektebetü'l-İman, ts.
- Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*. Haydarabad: Matbaatu'l-Mearifi'ş-Şarkıyye, 1394/1975.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temimi. *el-Ensâb*. Dâru'l-Cinân, 1408/1988.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Usûl*. 2 Cilt. nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Şâfî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1403/1983.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Neylü'l-evtâr*. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1993.

- Şeyhîzâde (Damâd), Abdurrahmân b. Muhammed. *Mecma'u'l-enhûr fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. 2 Cilt. İstanbul: Dersaâdet, 1327/1910.
- Şirbînî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Ezd. *el-Muhtasar*. thk. Ebû Vefa el-Afgani. Haydarabad: Lecnetu İhyai'l-Mearif en-Nu'mâniyye, ts.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî. *Şerhu Me'âni'l-âsâr*. thk. Ahmed Şakir. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399/1979.
- Uleyş, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Minahu'l-celîl şerhu Muhtasari Halîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1989.
- Umrânî, Ebû Hüseyin Yahya b. Ebû'l-hayr. *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*. 13 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1420/2000.
- Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân. *Ahbâru'l-kudât*. Beyrut: Âlemül-Kütüb, ts.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Menâkibu'l-İmâm Ebî Hanîfe ve sahibeyh*. nşr: Muhammed Zahid Kevseri, Ebû Vefa Afgani. Haydarabad: Lecnetu İhyai'l-Mearif en-Nu'mâniyye, 3. Basım, ts.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiratu'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâu't-Turas el-'Arabiyye, ts.
- Zekeriyya el-Ensârî, Zeyneddin b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *Esne'l-metâlib fî şerhi er-Ravdi't-tâlib*. 4 Cilt. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Zeylaî, Cemaleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf. *Nasbu'r-râye*. 4 Cilt. Beyrut, Cidde: Müessesetü'r-Reyyan, Dâru'l-Kible, 1417/1997.
- Zeylaî, Fahrüddin Osman b. Ali, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 6 Cilt. Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye el-Kübra, 1313/1896.